حزب الله آء سومرو

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪهڙو لفظ معياري آهي: 'مان يا آءٌ/آئون'؟

Which in Sindhi Language is Standard Word? 'Aaun' Or 'Maan'

Abstract

Language has many dialects. A dialect is a specific way of speaking of the specific region and central dialect is supposed to be the standard dialect of language. Sindhi language possesses various dialects, i.e. Laari, Siraiki, Utradhi, Thari , Wicholi /Sahiti , Kohistani, Lasim Dhatti, etc.

The English word 'I' is spoken in two different dialectical variations; 'Maan' and 'Aanu' in Sindhi. The word 'Maan' is derived from Persian word 'من' (Mun) which is spoken in the northern and central regions due to Arghun, Turkhan and Moughal's rule for a long time, whereas, the Arabs ruled Laar and Thar regions for long period , So 'انا' (Anna) is an Arabic word in origin and was used profusely (commonly) "آءٌ/آئون" (Aanu).

As far as this research proclaims /testifies that 'Maan' is standard word due to two reasons:

(1) Local languages were spoken in parallel, i.e. Urdu, Seraiki and Panjabi contain the word 'میں' (main). In Persian 'من' (Mun), In Baluochi 'ما' (Maa) and in Sindhi 'مان' (Maan). Whereas, the word 'انا' (Anna) belongs to Arabic and Hebrew languages and due to effect of them, the English word 'I' has almost the same pronunciation as 'انا' (Anna) and so the word آءٌ/آئون' (Aanu) has been coined from 'انا' (Anna) in Sindhi language. In the light of such evidences, the word 'مان' (Maan) is local_ cum_ standard one.

(2) The standard dialect is spoken in Naushehro Feroze , Moro , and Khairpur except Naro. Therefore, 'آءٌ/آئون' (Aanu) is a local word of

Thar and Laar but '**مان**' (Maan) is a standard word used or spoken in the above mentioned central region.

Keywords: Standard word, Sindhi Language, ‘Aaun’, ‘Maan’, I, Sindhi, Persian, Siraiki, Punjabi, Central

ٻولي اچارن، لفظن ۽ جملن جو مجموعو آهي، جنهن کي گرامري اصولن تحت پرکي ۽ متوازن رکي سگهجي ٿو. ٻوليءَ جون مختلف علائقن ۾ مختلف صورتون ۽ انداز ٿين ٿا، مختلف علائقن ۾ مختلف لفظ هڪ معنيٰ ۾ ٻه ٿين ٿا. ان فرق وارن لفظن جي ٻوليءَ کي ’لهجو‘ **(Dialect)** چئبو آهي.

پيرومل مهرچند لهجي جي وصف بيان ڪندي لکي ٿو: ”ڀاشا معنيٰ ٻولي **(Language)** ۽ اپڀاشا معني ٻوليءَ جو ننڍو لهجو **(Dialect)** اهو تفاوت اهڙو آهي، جهڙو جبل ۽ ٽڪريءَ جي وچ ۾ تفاوت. چوڻي آهي ته 'ٻارهين ڪوهين، ٻولي ڦِري'. اهو پهاڪو دنيا جي سڀني ٻولين سان هڪ جهڙو لاڳو آهي. مثلاً رڳو سکر ضلعي ۾ ئي ڏسجي ٿو ته شڪارپور جي ٻولي هڪڙي، سکر ۽ روهڙيءَ جي ٻي ۽ اٻاوڙي جي وچائين ٽين.“ (1)

لهجي بابت ڊاڪٽر غلام علي الانا لکي ٿو: ”اها ثابت ٿيل حقيقت آهي ته ڪي ٻه ٻه ماڻهو هڪ جهڙو ڳالهائي نه سگهندا آهن، چاهي اهي ساڳئي خطي ۽ ماحول جا ڇو نه هجن. مثال طور، ڪو لاڙڪاڻي جو رهاڪو حيدرآبادين جي محفل ۾ ويهندو ته جيتوڻيڪ ان جي ٻولي ٻه ساڳئي سنڌي آهي پر اچار جي طريقي**(Accent)** ۽ جهيلار**(Intonation)** مان ٻنهي يعني لاڙڪاڻي جي رهاڪو ۽ حيدرآباد جي رهاڪو جي ٻوليءَ ۾ ٻڌندڙ پليءَ پٽ فرق محسوس ڪري سگهندا.... اهڙا ننڍا ننڍا فرق فردن کي گروهن تائين پهچي عادت بڻجي وڃن ٿا، تان جو لسانياتي نقطہ نگاهہ کان انهيءَ گروهہ جوهڪ خاص نالو مقرر ٿي وڃي ٿو، زبان (ڀاشا) جي اهڙن گروهن کي لهجا يا اپڀاشا **(Dialect)**چئبو آهي.“ (2)

سنڌي ٻوليءَ جا وڏا لهجا هي آهن: اترادي، وچولو، لاڙي، لاسي ۽ ڪڇي، جڏهن ته ٻين علائقن جا اپلهجا، ڇاڻايل لهجن جا حصو سڏجن ٿا. انهيءَ لهجي جو هڪ اختلاف سنڌي ٻوليءَ جي هڪ معني رکندڙ ٻن لفظن ’مان‘ ۽ ’آءٌ/آئون‘ ۾ ڏسي سگهجي ٿو، جيڪي انگريزي لفظ **’I‘** لاءِ ڪتب اچن ٿا.

آءٌ ۽ مان جا علائقا

ڏنو وڃي ته اتر ۽ وچولي ۾ 'مان' جو لفظ استعمال ٿئي ٿو, جڏهن ته لاڙ ۾ 'آءٌ' جو لفظ ڪم اچي ٿو.

آءٌ ۽ مان جو پس منظر

مطالعي ڪان پوءِ چئي سگهجي ٿو, ته سنڌ جي جن علائقن ۾ عربن جي حڪومت يا اثر رهيو آهي, اتي عربيءَ جو اثر ڪجھ وڌيڪ رهيو, جيئن مشهور ماهر لسانيات علي نواز حاجن خان جتوئي لکي ٿو: ”عربن سنڌ جي وچئين حصي ۾ روهڙي ڪان وٺي حيدرآباد تائين پنهنجا الڳ ڳوٺ ۽ شهر ٻڌا, اهو ئي سبب آهي جو وچولي سنڌيءَ تي عربي زبان جو وڏو اثر آهي.“ (3)

حقيقت اها آهي ته مڪمل ٿر ۽ لاڙ تي عربن جو ضابطو رهيو. ان ڪري اتي ’آءٌ‘ جو لفظ استعمال هيٺ آهي. سنڌ جي علائقن جي تاريخي مطالعي مان معلوم ٿيو ته عربن ۽ عرب نسل سومرن کان اتر سنڌ جو علائقو ڇڏائجي چڪو هئو ۽ تن جي حڪومت گهٽ عرصو ڪجھ قدر وچولي, لاڙ ۽ ٿر تي رهي آهي. عربن جي گاديءَ جو هنڌ ’منصوره‘ به لاڙ ۾ هئو, ان ڪري ان علائقي ۾ عربي لفظ ’انا‘ جهڙو سنڌي لفظ ’آءٌ‘/ ’آئون‘ جڙيو. جيئن ته وچولي, اتر ۽ ڪاڇي جا علائقا ايران ۽ افغانستان يا انهن جي اثر هيٺ بلوچن ۽ پٺاڻن جي علائقن جي پرسان آهن. ان ڪري اتي فارسي لفظ ’من‘ سان ملندڙ جلندڙ سنڌي لفظ ’مان‘ رائج رهيو آهي. ان ڪري اهو چوڻ به مناسب ٿيندو ته فارسي, بلوچي, هندي, اردو, سنڌي, سرائيڪي ۽ پنجابيءَ ۾ "I" انگريزي لفظ لاءِ من, ما, مين ۽ مان جهڙا هڪ جهڙا لفظ استعمال ٿين ٿا.

معياري لفظ

مٿي بحث هيٺ دليلن جي بنياد تي چئي سگهجي ٿو, ته سنڌي ٻوليءَ جو وچولي وارو لهجو معياري آهي, جنهن ۾ وچولي جو لفظ ’مان‘ معياري لفظ آهي, جنهن لاءِ هيٺيان نڪتا بيان ڪجن ٿا:

1. ’مان‘ لفظ وچولي جو اصل ۽ معياري لفظ معلوم ٿئي ٿو. ان لاءِ دليل اهو آهي ته هتان جي ٻولين هندي, اردو ۽ سرائيڪيءَ ۾ ’مين‘, فارسيءَ ۾ ’من‘, بلوچيءَ ۾ ’ما‘ ۽ سنڌيءَ ۾ ’مان‘ استعمال ٿين ٿا. جڏهن ته عربي يا عبرانيءَ ۾ ’انا‘ ۽ انهيءَ ڪري انگريزيءَ ۾ ’آ‘ (I) ۽ لاڙي لفظ ’آءٌ‘ هڪ جهڙو اچار آهي. وري

عرب، سري لنڪا گهٽو آيا ويا تہ اتي بہ 'انا' وانگر 'اني' ٿا چون. عربيءَ جي 'انا' جهڙو لفظ سنڌيءَ ۾ 'آءٌ' جڙيو آهي. هتان جي ٻولين جا لفظ 'من'، 'مين'، 'ما' ۽ 'مان' ثابت ڪن ٿا تہ وچولي جو اصل لفظ 'مان' آهي، جنهن ڪري اهو وڌيڪ معياري آهي.

2. دراصل، 'آءٌ' جو پورو گردان موجود نہ آهي، پر 'مان' جو پورو گردان موجود آهي، جيئن: مان = منهنجو، منهنجي، منهنجا، منهنجون، مون ڏانهن، مون کان، مون سان، مون لاءِ وغيره.

ٻئي پاسي 'آءٌ' جو اهڙو ڪو بہ گردان موجود نہ آهي. 'آءٌ' لفظ ڳالهائيندڙ يا استعمال ڪندڙ بہ 'مان' جا اهي گردان استعمال ڪرڻ تي مجبور آهن، ان جو اعتراف ڊاڪٽر فهميده حسين پنهنجي مضمون 'سنڌي گرامر جا مسئلا' ۾ ڪجهہ هن طرح ڪيو آهي: "لفظ 'مون' کي فعل متعديءَ سان ماضيءَ ۾ استعمال ڪبو تہ هيءَ صورت ٿيندي 'مون لکيو' يا 'مون چيو'. هندي ۽ اردوءَ ۾ ترجمو ڪري ڏسو تہ اهو ٿيندو. " ميں نے لکھا " يا " ميں نے کہا " (اهو صرف متعدي فعل سان ٿيندو آهي) اتي جيڪو حرف جر "نے " آهي، اهو ٻين بہ اڪثر آريائي ٻولين ۾ موجود آهي. هاڻي ان کي گرامر جي ڪتابن ۾ سمجهائڻ ڪري خود سنڌيءَ جا مختلف لهجا ڳالهائڻ وارا معياري لهجو ڳالهائڻ ۽ لکڻ مهل غلط استعمال ڪندا آهن. سنڌيءَ جي معياري لهجي ۾ ضمير متڪلم واحد 'آءٌ' (جمع اسين) آهي، جيڪو ماضيءَ ۾ متعدي فعل سان 'مون' ٿيو وڃي. جڏهن تہ سنڌيءَ جي اترادي لهجي ۾ ضمير متڪلم 'مان' (جمع اسان) آهي، جيڪو لازمي توڙي متعديءَ ۾ ساڳيو رهندو آهي، هاڻي چاڪاڻ جو انهيءَ فرق جي گرامر جا ڪتاب چٽو نہ ٿا ڪن، انهيءَ ڪري ڪيترا ماڻهو 'مون' کي 'مان' جو متبادل سمجهي 'آءٌ لکيو' يا 'آءٌ چيو' لکي ۽ چئي ويندا آهن ۽ ان کي غلط ڪو نہ سمجهيو ويندو آهي. ساڳيو فرق 'اسين' ۽ 'اسان' ۾ آهي. ضمير حاضر واحد 'تو' ۽ 'تون' جمع 'توهين' ۽ 'توهان' ۾ آهي. اترادي 'مان'، 'اسان' ۽ 'توهان' لازمي ۽ متعدي فعل سان ٻنهي حالتن ۾ استعمال ٿي سگهن ٿا، پر معياريءَ وارو 'آءٌ' يا 'اسين' ۽ 'توهين' ٻنهي صورتن ۾ استعمال ڪو نہ ٿيندا. 'اسين چيو'، 'توهين لکيو' وغيره غلط ٿيندو.[4]

3. هتي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ آخر اهي مسئلا 'آءٌ' وارن سان ڇو آهن، جيڪي 'مان' وارن سان نہ آهن؟ اهو ان ڪري جو 'آءٌ' جا گردان ڪٽل آهن، جنهن

ڪري اهو چئي سگهجي ٿو تہ ’مان‘ پورو گردان رکڻ ڪري، معياري لفظ آهي، جڏهن تہ ’آءٌ‘ گردان پورو نہ رکڻ ڪري ناقص ۽ محدود لهجي جو لفظ تہ آهي پر معياري نہ آهي.

’آءٌ‘ جو ضد بہ ڪونهي، جڏهن تہ مان جو ضد ’تون‘ موجود آهي. جيئن چيو ويندو آهي تہ ’تون مان‘ نہ ڪي ’تون آءٌ‘، ان طرح ’آءٌ‘ چوڻ يا استعمال ڪرڻ وارا بہ ’تون‘ جي ضد ۾ ’آءٌ‘ نہ پر ’مان‘ استعمال ڪرڻ تي مجبور آهن. هڪ پاسي اهو ڏسون ٿا تہ ’تون‘ جا ضد وارا صيغا ’مان‘ ڪٽي ٿو، نہ ڪي ’آءٌ‘.

لفظ	ضد
تون	مان / مون
تنهنجو	منهنجو
تنهنجي	منهنجي
تنهنجا	منهنجا
تنهنجيون	منهنجيون
تو ڏانهن	مون ڏانهن
تو لاءِ	مون لاءِ
تو سان	مون سان
تو ڪان	مون ڪان

جڏهن تہ، تون، جا ممڪنہ صيغا يا گردان هن طرح هجڻ گهرجن، پر آهن ڪونہ:

لفظ	ضد
تون	آءٌ
تنهنجو	آءٌ جو
تنهنجي	آءٌ جي
تنهنجا	آءٌ جا
تنهنجون	آءٌ جون
تو ڏانهن	آءٌ ڏانهن
تو ڪان	آءٌ ڪان
تو سان	آءٌ سان
تو لاءِ	آءٌ لاءِ

ان ڪري اهو چوڻ درست ٿيندو تہ معياري ٻوليءَ نسبت، ’آءٌ‘ ناقص ۽ محدود لهجي وارو لفظ آهي، جڏهن تہ ’مان‘ پورو ۽ معياري لهجي وارو لفظ آهي.

4. اها هڪ حقيقت آهي تہ هر ٻوليءَ جو معياري لهجو ڪو بہ سرحدي لهجو نہ، پر مرڪزي علائقي جو لهجو معياري هوندو آهي، ڇو تہ سرحدي لهجا ٻين ٻولين جا اثر گهڻا قبول ڪن ٿا جڏهن تہ وچولي (وچئين علائقي) جي ٻوليءَ تي ٻين ٻولين جا اثر گهٽ ٿين ٿا، ان ڪري اهو معياري لهجو ليکبو آهي.

معياري لهجي جي جاگرافي ڪهڙي آهي؟

ڀيرومل مهرچند آڏواڻي معياري وچولي جون حدون هن طرح ٻڌائي ٿو: ”سري ۽ لاڙ جي وچ وارو ڀاڱو ’وچولو‘ سڏجي ٿو، جنهن جون حدون ڪنڊياري ۽ دادو تعلقن جي اتر واري ڀاڱي کان وٺي هيٺ ڪوٽڙي ڊويزن تائين آهن. اهو سنڌ جو وچولو يعني وچ وارو ڀاڱو آهي.“ (5)

ڏٺو وڃي تہ ڪوٽڙي ۽ حيدرآباد وچولو آهن، تہ پوءِ وري ڀيرومل مهرچند آڏواڻي، سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ جي ص:110 تي حيدرآباد کي لاڙ ۾ ڳڻي ٿو. ص:111 تي شاهہ جي رسالي کي لاڙي لهجي ۾ ڳڻي ٿو، يعني ڀٽ شاهہ متياري بہ لاڙ ۾ آهي.

ان کان سواءِ خيرپور جي ناري تعلقي کي ڇڏي باقي خيرپور کي ڏٺو وڃي تہ اهو نہ سري ۾ آهي، نہ اتر ۾، جو اترادي سڏجي، نہ ٿر ۾ جو ٿري سڏجي، اهو بہ وچولي ۾ شامل آهي.

خيرپور جو گهڻو حصو ناري تعلقي کان سواءِ پڻ وچولي سان تعلق رکي ٿو. ناميارو ماهر لسانيات ڊاڪٽر هدايت پريم، گريئرسن جي حوالي سان لکي ٿو: ”گريئرسن پنهنجي لاثاني ڪتاب لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا جي جلد اٺين جي پهرئين ڀاڱي ۾ سنڌي ٻوليء جو مطالعو ڏنو آهي. سنڌي ٻوليءَ جي لهجن جي باري ۾ گريئرسن جي راءِ کي اٽڪل هڪ صديءَ جو عرصو گذري چڪو آهي. گريئرسن جي راءِ ۾ اترادي لهجو ڪو بہ انفرادي طور وجود نہ ٿو رکي، بلڪ وچولي (معياري) جو هڪ نمونو آهي پر پوءِ بہ خيرپور جو هڪ نمونو ڏنو اٿائين. خيرپوري لهجي جي باري ۾ گريئرسن لکي ٿو، تہ:

> **"In the state of Khairpur 1,19000 persons were returned for the purpose of this survey as speaking standard Sindhi. It is the only form of language spoken in state."(6)**

خود ڊاڪٽر هدايت پريم ان ڳالهہ جو قائل آهي، تہ ناري ريگستان تي باقي خيرپور جي بدران ٿري لهجي جا گهڻا اثر آهن، لکي ٿو: ”سابق خيرپور رياست جي حدن ۾ رائج لهجي کي خيرپوري لهجو چئي سگهجي ٿو پر سواءِ ريگستاني علائقي جي، جتي ٿري لهجي جا گهڻا اثرات آهن.“ (7)

ڊاڪٽر عطا محمد حامي بہ ناري ريگستان جي ٻوليءَ کي ٿر سان ڳنڍي، باقي خيرپور کي وچولي سان ڳنڍي ٿو، لکي ٿو: ”خيرپور جي گهڻي آباديءِ واري لهجي تي وچولي ۽ سريلي ٻوليءِ جو ۽ سندس ريگستاني علائقي تي ٿريليءِ جو اثر آهي.“ (8)

ان ڪري خيرپور کي وچولي ۾ ڳڻيندي سندس لهجو پڻ معياري لهجو قرار ڏيڻ گهرجي، پر لاڙي لهجي کي معياري لهجو بنان ڪنهن قاعدي جي قرار ڏنو ويو آهي، اها ڳالهہ نامياري ماهر لسانيات پيرومل هن طرح ڪئي آهي: ”سنڌي ٻوليءَ جي صورتخطيءَ ٺاهڻ واري ڪميٽي توڙي سرڪاري تعليم کاتي ۾ حيدرآباد جا رهاڪو گهڻا هئا ۽ درسي ڪتابن لکڻ وارن ۾ بہ حيدرآبادي اڪثريت ۾ هئا، تنهن ڪري ئي حيدرآبادي لهجي کي سرڪاري طور اهميت ملي وئي ۽ ان کي معياري لهجو تسليم ڪيو ويو.“ (9)

ڏنو وڃي تہ سنڌي ٻوليءَ جو لاڙي (حيدرآبادي) لهجو معياري نہ هجڻ گهرجي، پر وچولي جو لهجو معياري هجڻ گهرجي ۽ وچولو، جيڪو خيرپور کان ڪنديارو، نواب شاهہ ضلعن تائين ڦهليل آهي، ان ۾ ’مان‘ جو لفظ ڳالهايو وڃي ٿو، جنهن ڪري ’مان‘ لفظ معياري آهي.

لفظن ڏانهن غير سنجيده رويو

ڪن ماڻهن جي ذهنن ۾ اهو ويهاريو ويو آهي تہ ’مان‘ لفظ ۾ وڏائي آهي؛ حالانڪ ’مان ڪرڻ‘ واري اصطلاح سبب، اهي غلط فهميءَ جو شڪار آهن. انهن موجب ’آءٌ‘ لفظ ۾ نماڻائي ۽ عاجزي آهي، جڏهن تہ ٻنهي لفظن جي معنيٰ ۽ مفهوم ساڳيو آهي. پيو تہ ’مان ڪرڻ‘ هڪ اصطلاح آهي ۽ اها ڳالهہ عام فهم آهي تہ اصطلاح جي ظاهري معنى نہ هوندي آهي. ٿيون تہ اهو ڪهڙو اصول چئبو تہ جنهن لفظ ۾ عاجزي هجي تہ اهو ٻوليءَ جو معياري لفظ سڏبو؟ ان سلسلي ۾ پٺائيءَ جي شاعريءَ مان ڪجهہ بيت دليل طور پيش ڪجن ٿا، جن موجب ’آئون‘ يعني ’آءٌ‘ بہ ’مان‘ وانگر وڏائيءَ لاءِ ڪم اچي ٿو:

’آئون‘ سين ان پار، ڪڏهن تان ڪو نہ ٿيو،
’ان الله وتر يحب الوتر‘، نيئي ٻيائي ٻار،
هيڪڙائي وٺ هار، هنجون جي هئڻ جون.[10]

❊

ٻيائي سپرين، پاٽان مون ڪي پل،
’آئون‘ اوريان جهل، توکي رسي ’تون‘ ڏٺي.[11]

❊

’آئون‘ اوريان جهل تون، ڇڏيم پاڻ پچار،
شرڪ ساڻ ستار! گهٽا گهاريم ڏينهڙا.[12]

❊

مون، تون، آئون، اسين، چارئي چتان لاهہ،
تہ سندي دوزخ باهہ، تو اوڏيائي نہ اچي.[13]

نتيجو

سنڌي ٻوليءَ جو وچولو لهجو معياري آهي. وچولي جي حوالي سان اختلاف رهيو آهي، جيڪو غير منطقي ۽ اڻ تاريخي آهي. سنڌ جي جاگرافيائي صورت ڏسندي، اهو چئي سگهجي ٿو تہ نوشهرو فيروز، مورو، خيرپور ضلعو (ناري ڪان سواءِ جيڪو ٿر سان نسبت رکي ٿو.) وچولو آهي. اهڙي راءِ سان ڪو اختلاف رکي ٿو تہ خيرپور کي وچولي ۾ نہ ٿو شمار ڪجي تہ ان وٽ ڪو دليل نہ آهي تہ اهو وچولو ڇو نہ آهي؟ هن وقت وري بہ نوشهري ۽ موري کي متفقہ طور وچولو مڃيو وڃي ٿو تہ پوءِ وچولي جي ان علائقي ۾ تہ ’آءٌ‘ نہ ٿو ڳالهايو وڃي، اتي بہ ’مان‘ ڳالهايو وڃي ٿو، تہ ان صورت ۾ بہ ’آءٌ‘ کي معياري لفظ چوڻ بي اصولي ٿيندي، ان ڪري ’مان‘ لفظ کي معياري تسليم ڪرڻ گهرجي ۽ اهڙي معياري لفظ کي ادبي توڻي درسي ڪتابن ۾ ڪم آڻجي.

حوالا:

1. آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند: ’سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ‘، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2015ع - ص 85
2. الانا، غلام علي ڊاڪٽر: ’سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي‘، انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي سنڌ يونيورسٽي، ڄامشورو، 1995ع - ص 3

3. جتوئي، علي نواز حاجن خان: 'علم لسان ۽ سنڌي زبان'، 1968ع - ص 156
4. ملاح، مختيار احمد(مرتب): 'ٻوليءَ بابت مقالا ۽ مضمون v'، سنڌي لينگويج اٿارٽي حيدرآباد، 2011ع - ص 224- 225
5. آڏواڻي، ڀيرومل مهر چند: 'سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2015ع - ص 103
6. تحقيقي جرنل ڪلاچي: شاهه لطيف چيئر، 4/1999ع، ص 123
7. ايضاً
8. حامي، عطا محمد: 'خيرپور جي ميرن جو ادب، سياست ۽ ثقافت ۾ حصو'، انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي سنڌ يونيورسٽي، ڄامشورو، 1994ع- ص 265
9. آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند: 'سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2015ع - ص 87
10. شاهواڻي، غلام محمد(مرتب): شاهه جو رسالو، سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي، 1993ع سر آسا داستان:1، بيت:2
11. ساڳيو، بيت:3
12. ساڳيو، بيت:5
13. قاضي، علام آءِ آءِ (مرتب): 'شاهه جو رسالو'، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 1993ع سر آسا داستان:4 بيت:20